

KONCEPCIA IDEALIZUJÚCEJ METODOLÓGIE VIED, JEJ ZNAKY A ÚLOHY

JOZEF VICENÍK, Katedra logiky a metodológie vied, FFUK Bratislava

VICENÍK, J.: The Conception of Idealizing Methodology of Sciences [Its Characteristics and Tasks]. *Filozofia* 35, 1980, No 4, p. 391—404

The author analyzes one of the contemporary conceptions of methodology of science which is deliberately developed along the principles of idealization and concretization. He further analyzes some of its other characteristics, tasks and tendencies of its development and he shows possibilities of overcoming this methodological conception.

Vznik a rozvinutie metodologickej koncepcie budovanej na princípoch idealizácie a konkretizácie je časovo záležitosťou najmä posledných desiatich rokov. Priestorovo sa koncentruje predovšetkým do jedného zo súčasných poľských metodologických výskumných stredísk — Poznane. Z tohto hľadiska sa môže hovoriť o „poznanskom programe budovania marxistickej metodológie vied“ alebo tiež — ako sa môžeme stretnúť v literatúre — o tzv. poznanskej škole.¹

Dôvodov, ktoré nás viedli k preskúmaniu niektorých znakov a úloh tejto metodologickej koncepcie, bolo niekoľko. Táto úloha sa zhoduje s našim širším cieľom — postupne analyzovať tendencie, ktoré sa prejavujú v rámci rôznych koncepcií v prístupe k budovaniu metodológie vied. Idealizujúca koncepcia metodológie vied sa ukázala zaujímavou aj z mnohých iných hľadísk:

a) v rámci budovania metodológie vied sa snažila cieľavedome nadviazať na odkaz klasikov marxizmu-leninizmu a na základe analýzy ich prác a metód nimi použitých, najmä Marxovho *Kapitálu*, formulovať základné metodologické zásady (direktívy) vlastnej koncepcie metodológie vied;

b) svoju pozornosť sústredili na systematické rozpracovanie otázok metodológie tzv. empirických vied (prírodných a spoločenských vied) so silným akcentom na metodologické problémy humanitných vied, keď ich spoločný znak okrem iného vidia v tom, „že sa v nich ľudské konania chápu ako činnosti uskutočňované vedome pre realizáciu určitých, vedome vybraných cieľov; analogicky sa tiež chápu aj výsledky daných činností...“ [2, s. 6];

c) poznanská metodologická koncepcia vzbudila značnú pozornosť. Okolo jej základných zásad sa rozprúdila živá a široká diskusia, ktorá nastolila mnoho problémov, protikladných názorov, kladných i zá-

¹ Výsledky budovania idealizujúcej metodológie sú dnes obsiahnuté v mnohých individuálnych prácach [21; 12; 9; 15; 7] a kolektívnych prácach [22; 2; 10; 23].

porných hodnotení. Nesporné však je, že diskusia mala pozitívny vplyv na ďalšie dotváranie idealizujúcej koncepcie metodológie vied.

Chápanie metodológie vied v tzv. poznanskej škole má určitý vzťah k Ajdukiewiczovmu deleniu metodológie vied na pragmatickú, t. j. metodológiu, ktorá skúma postupy, metódy, činnosti vedcov a apragmatickú, ktorá skúma výsledky týchto činností. Správnejšie by bolo zrejme hovoriť o dvoch vzájomne spätých a podmieňujúcich sa aspektoch metodologických analýz. V idealizujúcej koncepcii je správne zvýraznená snaha, ktorá zjednocuje, „syntetizuje“ oba tieto aspekty metodologických analýz. „Všeobecná metodológia vied môže byť skúmaná tak z hľadiska analýzy poznávacích činností, ako aj výsledkov týchto činností.“ (19, s. 12)² Hoci jednota týchto dvoch stránok, častí metodologickej analýzy nemusí byť v definíciách metodológie vied vždy explicitne vyjadrená, v konkrétnych metodologických analýzach sa výrazne prejavuje. Redukcia metodologickej analýzy len na jednu z týchto častí by podstatne obmedzila predmet jej skúmania a znížila celkovú plodnosť metodologických výskumov.

Predmet metodológie vied v tzv. poznanskej škole nie je totožný s predmetom logickej teórie vedy. Metodológia vied sa chápe obsahovo širšie ako logická teória vedy. Môžeme povedať, že v chápaní J. Kmitu je to, čo sa nazýva logickou teóriou vedy, časťou logiky v širšom zmysle slova, ktorá sa okrem logickej teórie vedy skladá z logickej teórie jazyka, t. j. logiky v užšom zmysle slova, čiže formálnej logiky. (8, s. 7) Logická teória vedy tvorí z tohto hľadiska časť metodológie vied, medzi úlohy ktorej „patrí nielen systematická racionalizácia bádateľských činností... ale aj okrem iného hľadanie odpovede na otázku, či sa daná racionalizácia týchto bádateľských činností zhoduje s vedeckou procedúrou používanou prostredníctvom toho či iného vedca, prostredníctvom tej či inej skupiny bádateľov, ktorí tvoria danú „školu“, reprezentujú daný smer skúmaní, dané obdobie vývoja vedy atď.“ (8, s. 111–112) Už toto stručné vymedzenie chápania metodológie vied naznačuje, že významné miesto v tejto metodologickej koncepcii má na jednej strane logická analýza vedeckých metód a výsledkov použitia týchto metód a na druhej strane zdôrazňovanie nevyhnutnosti porovnať výsledky systematickej racionalizácie vedeckých činností s vedeckou praxou v konkrétnych vedách. Práve táto druhá okolnosť čiastočne naznačuje, akým spôsobom bude daná metodológia vied budovaná (bližšie si to všimneme pri analýze vzťahu deskriptívneho a normatívneho spôsobu budovania metodológie vied).

Idealizujúca metodológia vied je disciplína, ktorej jedným z hlavných cieľov je rekonštrukcia činností vedcov a výsledkov týchto činností, rekonštrukcia i formulovanie základných metodologických zásad (direktív), na ktorých je činnosť vedcov založená. V tejto súvislosti sa používa

² J. Topolski správne upozornil, že K. Ajdukiewicz delenie metodológie vied na všeobecnú a špeciálnu vzťahoval len na pragmatickú metodológiu. (19, s. 12, pozn. 4)

aj termín rekonštruujúca metodológia vied, ktorej obsah môže byť skreslený, ak by sa zdôrazňovala len táto stránka metodológie, ktorá nakoniec nie je špecifická len pre idealizujúcu metodológiu. Rekonštruujúca metodológia má byť „schopná postrehnúť taktiež predpoklady obsiahnuté *implicitne* v bádateľskej práci a skryté členy v úvahách či praktických činnostiach, ktoré si sám bádateľ jasne neuvedomuje, ale ktoré treba zrekonštruovať, aby sa bádateľský proces urobil racionálnym a zrozumiteľným“. (16, s. 171) Rekonštruujúcemu prístupu sa tu dáva už trochu odlišný aspekt. Nejde tu len o rekonštrukciu v zmysle nejakého čistého deskriptívneho opisu toho, čo je empiricky dané, ale zdôraznenie schopnosti metodológie vied preniknúť takpovediac pod javovú stránku vedeckej reality a vystihnúť predpoklady, členy, ktoré sú skryté a často neprístupné observácii metodológa. V idealizujúcej metodológii sa explicitne zdôrazňuje stanovisko proti fenomenalistickej metodológii vied, metodológii založenej na faktuálnom type zákona (napr. pozitivistickej metodológie vied), ktorá nebola schopná riešiť problémy, nastolené v reálnom vedeckom procese (problém zákona, explanácie, predikcie, budovania vedeckých teórií, overovania vedeckých tvrdení, ich pravdivosti atď.). Marxistická metodológia sa vedome buduje na prekročení toho, čo je empiricky dané a na dosiahnutie tohto cieľa aplikovala metódy, ktoré jej umožňujú tento cieľ dosiahnuť. Sám pojem „rekonštrukcie“ nie je v metodológii vied nový. Historicky je rekonštruujúci prístup v metodológii vied spojený s exaktnou etapou budovania metodológie vied, ktorej vznik bol podmienený vznikom a rozpracovaním nových, presnejších prostriedkov logickej analýzy v rámci formálnej logiky, ktorá zaznamenala a zaznamenáva od začiatku 20. storočia prudký rozvoj. Oproti klasickej logike, založenej na princípe dvojhodnotovosti a extenzionalnosti, vznikli neklasické logiky, ktoré porušujú aspoň jeden z týchto princípov. Logická analýza (v zmysle formálnologickej) vedy sa absolutizovala najmä v novopozitivistickom období. Vzniká otázka: Aký typ rekonštrukcie sa uplatňuje v idealizujúcej metodológii vied? Je to typ *formálnologickej rekonštrukcie*, ktorej použitie vychádza z presvedčenia, že formálnologická rekonštrukcia je vhodným nástrojom vystihnúť základných intuícií, ktoré sú obsiahnuté v marxistických gnozeologických predpokladoch. Kladú otázku, hľadajúc na ňu primeranú odpoveď, „aké meritórne gnozeologické predpoklady sa skrývajú za použitím určitej formálnej pojmovej aparatury“. (10, s. 6) Súčasne zdôrazňujú, že formálnologická rekonštrukcia vyžaduje tiež správne pochopenie gnozeologického obsahu logickej rekonštrukcie. Za týmito otázkami je staronový, často diskutovaný a nie jednoducho riešiteľný problém stanovovania hraníc aplikovateľnosti formálnej logiky a jej miesto v metodológii vedy.³ V rámci tzv. poznanskej školy sa dosiahla jednota v názore, že for-

³ Otázka, aké miesto má formálna logika ako prostriedok logickej rekonštrukcie v metodológii vied, je predmetom stálych diskusií. Nie je to inak ani vo vzťahu k logickej rekonštrukcii v idealizujúcej koncepcii metodológie vied. Mnohí autori sa dom-

málnologická rekonštrukcia „musí tvoriť základný technický prostriedok marxistickej metodológie vied“. (10, s. 6) Napriek tomu, že nemožno hovoriť o absolutizácii formálnologickej rekonštrukcie v metodológii vied poznanskej školy, je možné hovoriť o jej určitom vedomom či nevedomom precenení pri riešení niektorých problémov, čo má za následok ohraničenie možností dôsledne riešiť mnohé metodologické problémy, napr. problém historizmu vo vzťahu k idealizovaným zákonom, pôvodné ohraničovanie metodológie iba na kontext zdôvodňovania a pod. Hovoríme len o tendencii k preceňovaniu, pretože v rámci idealizujúcej metodológie vied musia byť splnené aj ďalšie podmienky, ktoré sú zamerané proti apriorizmu a odtrhnutosti metodologických analýz od reálnych postupov vo vedách. Ich podrobnejšie preskúmanie presahuje ciele tohto článku. Zastávame názor, že ak má marxistická metodológia vied plniť svoje úlohy, musí širšie chápať pojem rekonštrukcie (racionálnej rekonštrukcie), nezužovať obsah tohto pojmu len na typ formálnologickej rekonštrukcie. Jadrom marxistickej metodológie vied je logika vedy, ktorá je komplexnou formálnologickou a dialektickou analýzou štruktúry a genézy vedeckého poznania, myšlienkovvej vedeckej produkcie. (24, s. 37) Toto chápanie nás nezaväzuje povinnosti preukázať plodnosť a prednosť takéhoto prístupu.

Cieľom rekonštrukcie v rámci idealizujúcej koncepcie metodológie vied je aj formulovanie základných marxistických metodologických direktív; základným prameňom rekonštrukcie je Marxov *Kapitál* a ďalšie práce klasikov marxizmu-leninizmu. Výsledky logickej rekonštrukcie majú spĺňať niektoré ďalšie dôležité požiadavky. Metodologické direktívy majú byť „dostatočne“ konkrétne (2, s. 9), čo by zaručovalo ich efektívnu použiteľnosť vo vedeckej praxi a ich „porovnanie s aktuálne jestvujúcimi metodologickými systémami“. (2, s. 9) Proti takto chápanej „konkrétnosti“, ktorá sa má prejavovať v možnosti porovnávať zásady protikladných metodologických koncepcií a v použiteľnosti direktív v konkrétnej ve-

nievajú, že použitie tohto aparátu sa v tejto koncepcii preceňuje a má až normatívny charakter. Je pravda, že J. Kmita formuluje stanovisko k úlohe formálnej logiky v metodológii opatrnejšie, keď hovorí, že „rekonštrukcia spoločenského metodologického vedomia má byť logickou rekonštrukciou — v takej miere, v akej realizácia tohto postulátu by neohrozovala metodológii vied plniť jej základné bádateľské úlohy“. (4, s. 83) A. Synowiecki, ktorý polemizuje s mnohými tézami idealizujúcej metodológie, zastáva názor, že metóda formalizácie má „ohraničený dosah“ a že „myšlienka vyslovená formálne presným spôsobom je často v oblasti humanistiky menej zaujímavá a chudobnejšia než myšlienka vyslovená menej presne...“ (17, s. 167) Kriticky sa vyslovil ku koncepcii logickej rekonštrukcie S. Amsterdamski, ktorý nepopiera význam logickej rekonštrukcie, napr. hotového poznania a pod., ale pochybuje, že by logická rekonštrukcia vedeckého poznania založená na nadhistorickom kritériu racionálnosti mohla odrážať, aspoň do istej miery, skutočný vývin poznania. Tieto názory svedčia o zložitosti riešenia problému miesta formálnej rekonštrukcie v metodológii vied. V súčasnej metodológii vied a praxeológii možno sledovať pokusy vybudovať formálnu metodológiu empirických vied (R. Wójcicki), ktorý prostriedky formalizácie chápe širšie, ako je to bežné v logickej teórii vedy. Rozumie pod nimi prostriedky formálnej logiky a matematiky. V praxeológii existujú pokusy o formalizáciu praxeológie alebo jej časti.

deckej praxi, ťažko možno meritórne niečo namietat'. Túto požiadavku môžeme považovať za časť kritéria, ktoré nám umožňuje posúdiť hodnotu a celkovú plodnosť metodologickej koncepcie. Pre marxistickú metodológiu vied má zásadný význam analýza filozoficko-teoretických východísk nemarxistických koncepcií, ich cieľov a spôsobov, akými ich dosahujú. Marxistická metodológia vychádza aj z pozitívnych výsledkov, ktoré dosiahli iné nemarxistické metodologické smery. Nemôže ísť o ich mechanické absorbovanie, ale o ich kritické prehodnotenie a prekonanie. Vychádzame z toho, že sú mnohé metódy, „technické“ prostriedky, ktoré sú všeobecne použiteľné, v rámci rôznych metodologických koncepcií sa však ich obsah ďalej dotvára pod vplyvom filozoficko-teoretických východísk a princípov, ktoré sú explicitne alebo implicitne obsiahnuté v týchto koncepciách.

Všimnime si stručne, ako sa rieši problém normatívneho a deskriptívneho prístupu v idealizujúcej koncepcii metodológie vied. Prevláda tendencia prekonať stanovisko, ktoré deskriptívny a normatívny prístup chápe ako dva nezávislé spôsoby budovania metodológie vied. Neostrosť oboch termínov spôsobuje, že oba prístupy sú spojené s ďalšími podmienkami, ktoré majú zmierniť krajné interpretácie historicky späté s týmito prístupmi. U jednotlivých autorov podľa nášho názoru nejednotne úplne jednotné stanovisko, ako túto dichotómiu riešiť.⁴

V rámci idealizujúcej koncepcie metodológie vied sa môžeme stretnúť explicitne s názorom, že metodológia má „normatívny zmysel. To znamená, že tu hovoríme o metodológii ako o určitom systéme noriem či direktív, ktoré určujú spôsob vedeckého postupovania...“ (2, s. 5)⁵ Správne zhodnotiť toto tvrdenie o normatívnom charaktere metodológie vied je možné len v kontexte s inými výpoveďami, ktoré sa úzko dotýkajú chápania normatívneho prístupu. Sú tu dôležité tieto okolnosti: 1. V rámci koncepcie metodológie vied poznanskej školy sa osobitne zdôrazňuje úzky vzťah medzi metodologickými direktívami a marxistickými filozofickými predpokladmi. „... jednotlivé metodologické direktívy sú s tými predpokladmi striktne spojené: sú normatívnymi „technickými“ sformulovanými závermi (wnioskami) z určitých ontologických téz a no-

⁴ Najprecíznejšie stanovisko k tomuto problému je vyjadrené v koncepcii metodológie vied J. Kmitu, s ktorou sa ešte stručne oboznámime.

⁵ Kým v otázke miesta logickej rekonštrukcie v metodológii vied vládne v kruhu poznanských metodológov zhoda, určité rozdiely existujú vo vzťahu k spôsobom budovania metodológie vied, čo sa prejavuje v zdôrazňovaní buď opisného alebo normatívneho prístupu. Zhoda je aj v tom, že opisnosť nie je možné chápať tradične fenomenalisticky. V práci (2) vystupuje do popredia normatívny prístup. V prácach (8; 9; 16) sa zdôrazňuje opisný prístup k budovaniu metodológie vied. Úlohou opisnej metodológie je „...rekonštrukcia... noriem, direktív, predpokladov, ktoré fakticky usmerňujú vedecké bádania“. (9, s. 16) Opisná metodológia je úzko spätá s históriou vedy. „Musí to byť metodológia svojím spôsobom „referujúca“, opisná, ktorá, opierajúc sa o poznatky hromadené historikmi vedy a techniky, bude opisovať metódy a činnosti skutočne vystupujúce v tej či onej vede, nie zasa metodológia „postulatívna“, ktorá by pripisovala vedám metódy, aké musia — podľa jej poznania — používať.“ (16, s. 171) Práca (5) je ďalšou precizáciou pojmov opisná a normatívna metodológia a ich vzájomných vzťahov.

riem“. (2, s. 7) V tomto stanovisku, čo je pozitívne, je vyjadrené odmietnutie tých snáh, ktoré hlásali nevyhnutnosť vylúčiť filozofické predpoklady z metodológie vied a vedy vôbec. Neutralita voči filozofii a jej predpokladom mala byť zárukou „objektívnosti“ vedy a jej výskumov.

2. Kladne treba hodnotiť aj stanovisko, že medzi teoretickými tvrdeniami a metodologickými direktívami je plynulá hranica. „...neraz možno dané teoretické tvrdenie (napr. zákon) chápať (ujať) ako metodologickú direktívu (napr. direktívu usudzovania) a naopak...“ (2, s. 8)

3. Zdôrazňuje sa nevyhnutnosť kontroly metodologických direktív a ich plodnosti vo vedeckej praxi.

Uznanie toho, že existuje prechod medzi teoretickými tvrdeniami a normatívnymi tvrdeniami (širšie — hodnotiacimi tvrdeniami) a uznanie možnosti ich kontroly, svedčí o tom, že hodnotiace tvrdenia majú aj gnozeologický obsah. Toto sú pozitívne predpoklady pre riešenie dichotómie normativizmus — deskriptivizmus a svedčí to o tom, že sa pojmu normatívny neprpisuje krajný význam. Celkové zhodnotenie riešenia tohto problému je spojené s mnohými ďalšími otázkami (napr. či je direktíva neutrálneho metodologického axiologizmu, ako ju formuloval J. Kmita, skutočne v zhode s názormi klasikov na otázku hodnotenia atď.).

V metodologickej koncepcii poznanskej školy, ako sme ukázali, má významné miesto spomínaná formálnologická rekonštrukcia. Avšak samé uplatnenie logickej rekonštrukcie ako nástroja metodologických analýz nie je dostatočným znakom na odlišenie tejto metodológie od iných metodologických koncepcií. Dôležitým znakom na jej odlišenie od iných koncepcií sú poznávacie ciele, ktoré si táto metodológia stavia, a metódy, pomocou ktorých sa tieto ciele môžu dosiahnuť. Autori explicitne zdôrazňujú, „že východiskovým bodom danej rekonštrukcie musí byť zohľadnenie toho, že Marxova koncepcia vysvetľovania jednotlivých javov, najmä spoločenských javov, spočíva na stanovení (určení) ich dialekticky sa meniacej podstaty“. (10, s. 7; 8, s. 171—172; 15, s. 21—23; s. 273 a n.) Preniknutie do podstaty javov, procesov nevyhnutne vyžaduje použitie odlišných prostriedkov, ako to bolo v pozitivistickej metodológii. Týmito metódami sú metóda idealizácie a metóda konkretizácie, ktoré sú kodifikované metodologickými zásadami (direktívami): zásadou idealizácie a zásadou konkretizácie. To sú metódy, ktoré tvoria novum tejto koncepcie a nemajú miesto v iných metodologických koncepciách. Intuície späť s týmito metódami sú takéto: podstata idealizácie spočíva v tom, že pri analýze predmetov, procesov postupne abstrahujeme od vedľajších okolností tým, že im prisudzujeme hraničné hodnoty, ktoré reálne predmety nemôžu spĺňať. Vytvárajú sa akoby objekty ochudobnené o vlastnosti, ktoré im objektívne prislúchajú. Cieľom je odhaliť zákonitosť, podstatu skúmaných predmetov, procesov a vyjadriť ju vo forme idealizovaného zákona. Konkretizácia je obrátený postup, ktorý spočíva v postupnom rušení idealizovaných predpokladov a zohľadňovaní tých vlast-

ností, od ktorých sme abstrahovali, a vo vyjadrení vplyvu vlastností na daný predmet, prebiehajúci proces vovádzaním príslušných korektúr, opráv do formulácie idealizovaného zákona. Postupne získavame tvrdenie, ktoré nadobúda obsah vypovedajúci čoraz viac o reálnych predmetoch a procesoch a dá sa porovnať s empirickou realitou.

Najsústavnejšie a najdôslednejšie použil metódu idealizácie a konkretizácie pri výstavbe metodológie vied Leszek Nowak. (15) Po prvýkrát si postavil úlohu pokúsiť sa o relatívne ucelenú metodologickú *teóriu vedy*. Svoj postup z hľadiska použitej metódy charakterizoval takto: „Metóda používaná v tejto práci... vychádza z určitého počtu zjednodušujúcich predpokladov, ktoré konštituuju uvažovaný ideálny typ vedy. Po predstavení týchto predpokladov v jednoliatej (celistvej) pojmovej aparátúre formuje sa súhrn tvrdení, ktoré tvoria odpovede na základné metodologické problémy.“ (15, s. 21) Základné metodologické problémy sa zhodujú so základnými bádateľskými cieľmi, medzi ktoré patria ciele dotýkajúce sa vysvetľovania skutočnosti, budovania vedeckých teórií, formulovania vedeckých zákonov a ich overovania a pod. Postup pri konštrukcii ideálneho modelu vedy a jeho fungovania sa skladá z dvoch základných fáz — z vytvorenia východiskového modelu ideálnej vedy a z konkretizácie tohto modelu, a tým tvorením ďalších čoraz menej abstraktných modelov vedy, ktoré majú adekvátnejšie odrážať postupy uplatňované v reálnej vede. „Súhrn tých tvrdení, ktoré platia pri všetkých zjednodušujúcich predpokladoch, tvorí východiskový *model* prezentovaného náčrtu teórie vedy.“ (15, s. 21) Východiskový model teórie vedy je najabstraktnejší a z hľadiska metodologického princípu jednoduchosti aj najjednoduchší. „Potom sa odstraňuje jeden z predpokladov, prechádzajúc k realistickejšiemu (menej abstraktnému) obrazu vedy a vovádzajú sa príslušné modifikácie vo vzťahu k východiskovému modelu.“ „... Postupujúc tak ďalej, získavajú sa ďalšie metodologické modely základnej vedy, čoraz menej abstraktné a zároveň čoraz zložitejšie, ktoré vysvetľujú stále väčší počet *de facto* používaných procedúr.“ (15, s. 21)⁶

Metódy idealizácie a konkretizácie sú metódy, ktoré sa používajú tak v konkrétnych vedách, ako aj pri výstavbe samej metodológie vied. Tieto metódy a im zodpovedajúce zásady tvoria jadro poznanskej koncepcie metodológie vied. V zmysle danej koncepcie sú používané najmä vo vyvinutých vedách a jedným z kritérií vyvinutosti vied je stupeň používania týchto metód. Práve miesto idealizácie a konkretizácie v poznanskej metodológii vied predurčilo aj zameranosť diskusie, ktorá sa rozprúdila okolo tejto koncepcie. Môžeme sa stretnúť s názormi úplne

⁶ Tézy, ktoré tvoria základný (východiskový) model ideálnej vedy a hovoria o štruktúre vedeckých zákonov, ich overovaní a vysvetľovaní, štruktúre vedeckej teórie, sú založené na dvanástich idealizujúcich predpokladoch, ktoré charakterizujú ideálneho bádateľa. (15, s. 22—24) L. Nowak zdôrazňuje, že ide o novú, odlišnú interpretáciu Marxovej metodológie oproti jeho predchádzajúcej koncepcii, ktorá je obšíahnutá v (2, s. 63—97).

odmietajúcimi metódu idealizácie a konkretizácie v chápaní poznanskej metodológie vied, s názormi, ktoré sú v zhode so základnými princípmi tejto koncepcie, ako aj s pokusmi inými spôsobmi interpretovať tieto metódy. Osobitné miesto v tejto diskusii má polemika okolo jednej zo základných téz idealizujúcej koncepcie metodológie vied, a to tézy stotožňujúcej metódu idealizácie a konkretizácie s Marxovou metódou postupu od abstraktného ku konkrétnemu. V tejto diskusii možno identifikovať dva základné prúdy: prúd odmietajúci metódu idealizácie a konkretizácie, ako aj jej stotožnenie s Marxovou logickou metódou a prúd odmietajúci stotožnenie metódy idealizácie a konkretizácie s Marxovou logickou metódou; v rámci tohto druhého prúdu sa možno stretnúť s názorom, ktorý korešponduje s našim stanoviskom, že metódu idealizácie a konkretizácie nemožno stotožňovať s Marxovou metódou postupu od abstraktného ku konkrétnemu, ale ju treba pochopiť ako podriadený moment tohto zložitého postupu. V našej literatúre najúplnejšie stanovisko k tomuto problému je vyjadrené v práci.(1) Dôležitosť riešenia tohto problému je úzko spätá s otázkou charakteru marxistickej metodológie vied a jej základných metód. Naďalej zostáva pred marxistickou metodológiou vied úloha „zjednotiť na tomto poli úsilie dialektiky a formálnej logiky, vytvoriť jednotnú teóriu abstrakcie, preskúmať vzťahy medzi idealizáciou a konkretizáciou a metódu postupu od abstraktného ku konkrétnemu“. (24, s. 26)

Na záver tejto časti upozorníme na niektoré ďalšie diskutované problémy a zmeny, ktoré idealizujúca koncepcia metodológie vied v procese svojho vývinu zaznamenala. Charakter tejto metodológie mal za dôsledok, že sa oveľa ostrejšie oproti iným metodologickým koncepciám nastolil problém tzv. realistickej interpretácie idealizovaných tvrdení, t. j. vzťahu idealizovaných tvrdení k objektívnej skutočnosti. V idealizujúcej koncepcii metodológie vied sa tento problém riešil nesprávne. L. Nowak tvrdil, že idealizované zákony nie je možné „vzťahovať — pod hrozbou sporu — priamo na skutočné predmety“. (2, s. 51) Súhlasíme s názorom, že chybnosť tohto tvrdenia vyplýva z nesprávneho chápania pojmu skutočnosť, „keď sa pod „skutočným predmetom“ rozumie len jeho bezprostredná javová forma. Idealizované zákony sa naozaj nespĺňajú javovými formami reálnych objektov, pretože práve od nich sme idealizáciou abstrahovali.“ (1, s. 72)⁷

Zmeny nastali aj v chápaní predmetu metodológie vied, keď sa pôvodné stanovisko ohraničiť záujem metodológie vied len na „kontext zdôvodňovania“ rozšírilo v tom zmysle, že predmet metodológie vied má zahrnúť tak „kontext objavovania“, ako aj „kontext zdôvodňovania“. Ide o pokus prekonať dichotómiu medzi týmito dvoma kontextami, kto-

⁷ Problém realistickej interpretácie idealizovaných zákonov, ktorý je úzko spätý s interpretáciou ideálnych typov (idealizovaných objektov), zaznamenal v rámci idealizujúcej koncepcie, nesporne aj pod vplyvom diskusie o týchto problémoch, dôležité zmeny. Stačí porovnať riešenie L. Nowaka v (12) a jeho riešenie v (15).

rý treba hodnotiť pozitívne. Zmeny nastali aj v interpretácii samej metódy idealizácie a konkretizácie. Je to posun podľa L. Nowaka od logickej interpretácie idealizácie a konkretizácie k ontologickej interpretácii. (15)

V rámci poznanskej koncepcie metodológie vied je nedostatočne riešený problém historizmu vo vzťahu k idealizujúcim teóriám. Táto koncepcia neprekonáva dôsledne dichotómiu zákona a podmienok, nerieši problém vzniku, vývinu, fungovania a zániku konkrétnych celkov. (1, s. 93—100)

J. Kmita, jeden z predstaviteľov poznanskej metodológie vied, sa výrazne podieľal na jej budovaní a dotváraní.⁸ Vo svojom prístupe k analýze metodológie vied zohľadnil jej ďalšie charakteristické znaky, ktoré môžeme vyjadriť takto: metodológia vied je *humanistickou disciplínou*⁹ a disciplínou *idealizujúcou, empirickou a historickou*.

Metodológia vied je humanistickou disciplínou predovšetkým z toho dôvodu, že používa formu vysvetľovania deduktívneho typu, ktorá je špecifická len pre humanitné vedy a ktorú J. Kmita nazval *humanistická interpretácia*. Humanistickou zrejme aj preto, že množina znalostí a systém hodnôt, ktoré vystupujú v predpokladoch tejto explanácie, sú dôsledne vzťahované, relativizované k určitej osobe.

Humanistická interpretácia sa skladá:

- a) z predpokladu racionálnosti,
- b) z opisu množiny poznatkov, ktoré vlastní osoba X a ktoré jej umožňujú odlíšiť činnosti, ktoré môže vykonať, a výsledky týchto činností,
- c) z opisu hodnôt, noriem prijímaných osobou X, ktoré jej umožňujú usporiadať výsledky činností na základe určitého vzťahu preferencie.

Z týchto predpokladov má vyplývať odpoveď na otázky, prečo určitá osoba uskutočnila takú a takú činnosť, prečo má výsledok činnosti také a také vlastnosti. (8, s. 23) Precíznejšie vyjadrenie štruktúry humanistickej interpretácie pozri v (9). Aj humanistická interpretácia je budovaná na zásadách idealizácie a konkretizácie, čo je v súlade s podstatným znakom poznanskej koncepcie metodológie vied.

V humanistickej interpretácii má idealizovaný charakter predpoklad o racionálnosti, to znamená, že reálne individuum nedisponuje takou množinou vedenia, ktorá je opísaná v tomto predpoklade, t. j. nedisponuje vedením dokonalým a adekvátnym. Preto sa reálne vykonaná činnosť odlišuje od činnosti zamýšľanej. Z tohto hľadiska sa navzájom rozlišujú *idealizujúca* a *skonkretizovaná* humanistická interpretácia, keď

⁸ J. Kmita sústreďuje svoju pozornosť najmä na otázky metodológie humanitných vied. Tieto problémy sú predmetom skúmania v prácach (9; 2) a ďalších.

⁹ Myšlienku metodológie vied ako humanitnej disciplíny vyslovil K. Ajdukiewicz, na ktorého sa J. Kmita explicitne odvoláva, zároveň však ukazuje na dôležité odlišnosti medzi svojím stanoviskom a stanoviskom K. Ajdukiewicza. (5, s. 48 až 53)

idealizujúca vysvetľuje činnosť subjektu, ktorý spĺňa predpoklad o racionálnosti a v tomto zmysle ideálneho bádateľa. Skonkretizovaná humanistická interpretácia opisuje činnosť reálneho subjektu. Odchýlky v činnosti reálneho subjektu oproti činnosti ideálneho subjektu vysvetľuje „z odlišnosti medzi vyidealizovaným a skutočným vedením daného subjektu a z odlišností medzi skutočnou, objektívnou súvislosťou, ktorá spája danú činnosť s objektívnym výsledkom a subjektívnymi mienkami (domnienkami, názormi) subjektu na tú tému“. (6, s. 180)

Predpoklad o racionálnosti je kritérium, ktoré nám určuje, aká činnosť je racionálna. Je to činnosť, ktorá vedie k dosiahnutiu najpreferovanejšieho výsledku, činnosť, ktorú chceme vysvetliť. S výsledkami činností sú spojené určité hodnoty (zmysel činnosti). Z tohto hľadiska dôležitým komponentom pri vysvetľovaní je znalosť súhrnu hodnôt, presvedčení, „ktoré determinujú ... zmysel príslušnej činnosti ... a spôsob jej realizácie ...“ (5, s. 47) Ako sa získava systém presvedčení, ktorý prislúcha určitej individuálnej osobe? Vychádza sa z empirického predpokladu, že určitej triede osôb prislúcha systém presvedčení. Ukáže sa, že do danej triedy patrí individuum, ktorého činnosť sa interpretuje. Z daného systému sa vyberie súhrn presvedčení „relevantný pre daný individuálny interpretovaný prípad ...“. (5, s. 47) „... taký systém presvedčení, ktorý sa používa pri interpretácii jednotlivých prípadov, sa nazýva teória systemizujúca interpretáciu“. (5, s. 48).

Z tézy, že metodológia vied je humanistickou disciplínou, vyplýva — podľa J. Kmitu — dôsledok, že je aj empirickou disciplínou, to znamená, že jej tvrdenia podliehajú empirickej kontrole. (5, s. 43, 53—57) Bez nárokov na systematickú analýzu upozorníme na tri problémy, ktoré sú dôležité z hľadiska posúdenia metodologickej hodnoty humanistickej interpretácie. 1. Je to problém predpokladu racionálnosti a jeho idealizujúceho charakteru (diskusiu v tomto smere rozvíja napr. Z. Cackowski, S. Amsterdamski a iní); plní tento predpoklad funkciu zákona v tomto type explanácie? Nevyhnutnosť dôsledne analyzovať problém racionálnej činnosti v rámci marxisticko-leninskej metodológie spoločenských vied vyplýva i z toho, že v niektorých buržoázných teóriách sa pojem racionálnej činnosti absolutizuje, výsledky ľudskej činnosti sa chápu *len* ako výsledky racionálnej činnosti, ako niečo nezávislé od objektívnych podmienok, v ktorých človek koná a ktoré jeho činnosť determinujú. 2. Uznanie humanistickej interpretácie za špecifický spôsob vysvetľovania individuálnych činností a ich výsledkov v rámci marxistickej metodológie spoločenských vied je závislé od objektívneho zdôvodnenia tohto typu explanácie, ktoré by znemožňovalo výklad humanistickej interpretácie v duchu niektorej verzie metodologického individualizmu. Ide o zladenie, akceptovanie a vyjadrenie základných téz historického materializmu v oblasti teórie explanácie v spoločenských vedách, a to a) v spoločenských vedách má svoje miesto vysvetľovanie individuálnych javov, b) determinujúcim činiteľom vo vzťahu k indivi-

duálnemu vedomiu je spoločenské vedomie a c) obsah spoločenského vedomia, jeho tvorenie i zmeny sú určované spoločenským bytím. Nevyhnutnosť objektívneho zdôvodnenia humanistickej interpretácie si uvedomuje aj J. Kmita, ktorý teoretické zdôvodnenie humanistickej interpretácie vidí v základnejšom type vysvetľovania — funkcionálno-genetickom vysvetľovaní. [7, s. 8—32] 3. Podobne ako pri idealizovaných zákonoch, aj pri humanistickej interpretácii vzniká problém jej realistickej interpretácie.

V procese tvorenia svojej koncepcie metodológie vied sa J. Kmita pokúsil o precíznejšie riešenie vzťahu normatívneho a deskriptívneho spôsobu budovania metodológie vied, pre odlíšenie ktorých zaviedol nové termíny. Hovorí o teoretickom a praktickom spôsobe rozvíjania metodológie vied.¹⁰ „Metodológia vied je disciplína, ktorá a) teoreticky rozpracúvaná sa charakterizuje najmä tým, že formuluje teórie systemizujúce interpretáciu jednotlivých vedeckých činností vedca z hľadiska ich poznávacích cieľov a uskutočňuje interpretáciu založenú na týchto teóriách; b) prakticky rozpracúvaná formuluje optimalizujúce tvrdenia,¹¹ ktoré určujú spôsob realizovania pomocou vedeckých činností — zodpovedajúcich poznávacích cieľov.“ [6, s. 175] Optimalizujúce tvrdenia vystupujú aj v teoreticky rozpracúvanej metodológii vied, ale ich „používanie je nezávislé od toho, či majú optimalizujúci charakter“. [6, s. 178] Kým teoreticky rozvíjaná metodológia vied rekonštruuje metodologické vedomie vedcov v minulosti i v prítomnosti, hlavnou úlohou prakticky rozvíjanej metodológie vied je „formulovanie a overovanie optimalizujúcich tvrdení...“. [6, s. 178] V chápaní úloh teoreticky rozvíjanej metodológie vied je vyjadrená nevyhnutnosť jej bytostnej spätosti s históriou vedy a v tomto zmysle jej chápanie ako *historickej disciplíny* ako časti histórie vedy. Prakticky rozvíjaná metodológia vied tvorí časť teórie poznania „čiže tej časti filozofie, ktorá... smeruje k získaniu odpovede na otázku, aké poznávacie činnosti sú efektívne, zaručujú právoplatné poznanie“. [6, s. 183]

J. Kmita vo svojom prístupe k metodológii vied zvýraznil najmä to, že metodológia vied je humanistickou disciplínou. V rámci poznanskej metodologickej koncepcie najprecíznejšie vyjadril vzťah medzi normatívnym a deskriptívnym spôsobom výstavby metodológie vied práve rozlíšením teoreticky a prakticky rozvíjanej metodológie. Zdôraznil ne-

¹⁰ Termíny „praktický spôsob“ a „teoretický spôsob“ budovania metodológie sú analógiami termínom „normatívny spôsob“ a „deskriptívny spôsob“.

¹¹ Podrobnejšie a presnejšie vymedzenie pojmu optimalizujúce tvrdenie (výrok) pozri v [6, s. 177]. V tejto súvislosti treba poznamenať — a na to sa odvoláva aj J. Kmita — že L. Nowak optimalizujúce tvrdenia považuje za zvláštnosť praktických vied na rozdiel od teoretických, kde tiež vystupujú, ale plnia inú funkciu. „...optimalizujúce tvrdenia ukazujú (podávajú), od čoho závisí realizácia ideálu (danej kultúrnej skupiny)“. [15, s. 237] Umožňujú odlíšiť konštruujúce teórie a optimalizujúce teórie. [15, s. 236] V tomto odlíšení akoby bola obsiahnutá idea, paralela medzi teoreticky pestovanou metodológiou (rekonštruuje a interpretuje) a prakticky pestovanou (formuluje optimalizujúce tvrdenia).

vyhnutnosť historického prístupu k budovaniu metodológie vied, jej bytostnú spätosť s históriou vedy a potrebu budovať metodológiu vied na základných predpokladoch historického materializmu. Toto považujeme za zvlášť dôležité, pretože dôsledne marxistický výklad teórie poznania a marxistickej metodológie vied je možný len uplatnením princípov historického materializmu v teórii poznania i v marxistickej metodológii vied. [26] Metodológia vied je podľa názoru J. Kmitu „...históriou spoločenského metodologického vedomia, ktoré tvorí subjektívny kontext vedeckej praxe. Opierajúc sa o uvedené určenie a základné predpoklady historického materializmu, možno ustáliť tri zásadné bádateľské úlohy tejto disciplíny: 1. rekonštrukcia spoločenského metodologického vedomia (noriem ustaľujúcich poznávacie ciele a direktívy, ktoré určujú spôsob realizácie cieľov) pre určité epochy a oblasti vedeckých skúmaní; 2. ustálenie jeho vývojových zmien a ich vysvetlenie prostredníctvom jeho minulosti a historicky sa meniaceho miesta vedeckej praxe v sústave spoločenskej delby práce; 3. hodnotenie jestvujúcich systémov metodologických noriem a direktív z hľadiska vývojových možností a nevyhnutnosti prostredníctvom nich usmerňovanej vedeckej praxe“. [4, s. 82] Takto chápaná metodológia vied „podlieha tým istým vývojovým mechanizmom, akým podliehajú iné formy spoločenského vedomia“. [20, s. 3]¹²

Hlbšej analýze konkrétnych problémov idealizujúcej metodológie vied, tendenciám jej ďalšieho vývinu a možnostiam jej prekonania na báze iného typu zákona sa budeme venovať v ďalších štúdiách.

LITERATÚRA

1. ČERNÍK, V.: Problém zákona v marxistickej metodológii vied. Bratislava 1977.
2. Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki (red. J. Kmita). Poznań 1973.
3. HEYMANN, J.: Integracja badań naukowych a metodologia nauk. Studia Filozoficzne 1975. č. 1.
4. KMITA, J.: Jak uprawiać metodologię nauk. Studia Filozoficzne 1975, č. 1.
5. KMITA, J.: Metodologia nauk jako dyscyplina humanistyczna. Studia Filozoficzne 1972, č. 1.
6. KMITA, J.: O poznawczym oraz praktycznym znaczeniu badań metodologicznych. Studia Filozoficzne 1973, č. 6.
7. KMITA, J.: Szkice z teorii poznania naukowego. Warszawa 1976.
8. KMITA, J.: Wykłady z logiki i metodologii nauk. Warszawa 1975.
9. KMITA, J.: Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej. Warszawa 1971.
10. Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej (red. J. Kmita). Warszawa 1974.
11. Nowak, L.: U podstaw dialektyki marksowskiej. Warszawa 1977.

¹² Na Kmitovo vymedzenie metodológie vied cieľavedome nadväzuje J. Topolski [20] a kladné hodnotenie a príklon k tejto koncepcii možno nájsť u J. Heymanna [3] a ďalších.

12. NOWAK, L.: U podstaw Markosowskiej metodologii nauk. Warszawa 1971.
13. NOWAK, L.: Wstęp do idealizacyjnej teorii nauki. Warszawa 1977.
14. NOWAK, L.: Wykłady z filozofii marksistowskiej I. Dialektyka. Poznań 1976.
15. NOWAK, L.: Zasady marksistowskiej filozofii nauki. Warszawa 1974.
16. SUCH, J.: Materializm dialektyczny a współczesna metodologia nauk. In: [10].
17. SYNOWIECKI, A.: Dialektyka a metodologia nauk empirycznych. In: [10].
18. TOPOLSKI, J.: Marksizm i historia. Warszawa 1977.
19. TOPOLSKI, J.: Metodologia historii. Warszawa 1968.
20. TOPOLSKI, J.: Stan i aktualne potrzeby w upowszechnianiu marksistowsko-leninowskiej metodologii nauk społecznych i humanistycznych. Studia Filozoficzne 1976, č. 7.
21. TOPOLSKI, J.: Założenia metodologiczne „Kapitału” Marksa. Studia Filozoficzne 1968, č. 3—4.
22. Założenia metodologiczne „Kapitału” Marksa, Warszawa 1970.
23. Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym (red. J. Kmita), Warszawa 1977.
24. ČERNÍK, V. — VICENÍK, J.: Dialektika, logika a metodológia vedy v ZSSR. In: 25.
25. K otázkam metodológie vied. Bratislava 1973.
26. ČERNÍK, V., FARKAŠOVÁ, E., VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava 1980.

KONCEPCJA IDEALIZUJĄCEJ METODOLOGII NAUK, JEJ PRZYMIAKI I ZADACI

Йозеф Виценик

В настоящей статье автор анализирует одну из современных концепций методологии наук, которая сознательно развивается на принципе идеализации и конкретизации. В ходе изложения он анализирует некоторые другие основные ее признаки (ее реконструктивный характер, примененный в ней тип реконструкции, решение отношения между дескриптивным и нормативным способами построения методологии наук, требования, которые должны выполнять методологические принципы и т. д.). Автор не согласен с отождествлением метода идеализации и конкретизации с методом восхождения от абстрактного к конкретному Маркса. Он обращает также внимание на другие проблемы, которые должна решать данная методологическая концепция, например, проблему реалистической интерпретации идеализированных утверждений, проблему историзма в отношении к идеализированным законам и т. п. Автор указывает на некоторые тенденции развития идеализирующей методологии наук, а также на возможности ее преодоления.

KONZEPTION EINER IDEALISIERENDEN METHODOLOGIE DER WISSENSCHAFTEN, IHRE MERKMALE UND AUFGABEN

Jozef Viceník

In diesem Artikel untersucht der Verfasser eine der zeitgenössischen Konzeptionen der Methodologie der Wissenschaften, die bewusst auf den Prinzipien der Idealisierung

und Konkretisierung entwickelt ist. Sukzessive werden einige ihrer anderen Merkmale analysiert (ihr rekonstruktionistischer Charakter, der Typ der in ihr angewandten Rekonstruktion, die Lösung des Verhältnisses zwischen einer normativen und deskriptiven Art des Aufbaus der Methodologie der Wissenschaften, die Anforderungen, welche von den grundlegenden methodologischen Prinzipien erfüllt werden müssen usw.). Der Verfasser lehnt eine Identifizierung der Methode der Idealisierung und Konkretisierung mit der Marxschen Methode des Fortgangs vom Abstrakten zum Konkreten ab. Er macht auch auf weitere Probleme aufmerksam, welche von der gegebenen methodologischen Konzeption gelöst werden müssen, z. B. das Problem einer realistischen Interpretation idealisierter Behauptungen, das Problem des Historismus im Verhältnis zu idealisierten Gesetzen u. A. Der Verfasser verweist auf einige Entwicklungstendenzen der idealisierenden Methodologie der Wissenschaften, wie auch auf die Möglichkeiten, sie aufzuheben.